

„Kulturni fenomeni dvaju giganata”: samoupravna kultura u brodogradilištu Uljanik i tvornici turbina Jugoturbina 1970-ih i 1980-ih *

ANITA BUHIN

Institut za suvremenu povijest, NOVA FCSH/IN2PAST

Lisabon, Portugal

anitabuhin@fch.unl.pt

Samoupravni preobražaj kulture koji se temeljio na ustavnim i zakonskim promjenama prihvaćenim sredinom 70-ih godina XX. stoljeća značio je među ostalim i odbacivanje sintagme „kultura radnicima” kao ostatka prosvjetiteljsko-edukativne kulturne politike ranoga socijalizma. Novi kulturni smjer trebao je označiti povratak izvornim marksističkim idejama, iz kojih je kultura proizlazila kao sredstvo i način života te omogućavala radnikovo intelektualno ostvarenje u borbi protiv otuđenoga rada. Radne organizacije trebale su postati i kulturne organizacije u kojima je radnik trebao ostvariti sve svoje potrebe, koje su uključivale kreativno i umjetničko stvaralaštvo, konzumiranje vrhunske kulture i umjetnosti, ali i solidarnost, jednakost i dobre međusobne odnose. Na primjeru brodogradilišta Uljanik u Puli i tvornice turbina Jugoturbina u Karlovcu, kao dvaju industrijskih divova i centara društvenoga života u svojim općinama, analizira se primjena kulturne teorije jugoslavenskoga samoupravnog socijalizma i nove kulturne politike 70-ih i 80-ih godina.

Ključne riječi: samoupravljanje; kultura; radništvo; Uljanik; Jugoturbina; socijalizam

Uvod

Počevši od 10. kongresa Saveza komunista Jugoslavije (SKJ) (1974.) i novoga Ustava donesenog iste godine pa do donošenja Zakona o udruženom radu 1976., kulturna politika socijalističke Jugoslavije poprimila je novi, radikalniji smjer. Napuštaju se sintagme poput „kultura radnicima” ili „radnička kultura” kao relikv „buržuskog i kapitalističkog” načina sagledavanja kulture te je najavljen povratak „izvornim marksističkim vrijednostima”. Po riječima Saveza sindikata Hrvatske (SSH):

* Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom HRZZ IP-01-2018-5394 („Mikrostrukture jugoslavenskoga socijalizma: Hrvatska 1970-1990”). Rad je napisan za vrijeme poslijedoktorske stipendije pri Institutu za suvremenu povijest (IHC), NOVA FCSH / IN2PAST, Sveučilišta Nova u Lisabonu, koju financira FCT – Fundação para a Ciência e a Tecnologia, I.P., pod projektima UIDB/04209/2020 i UIDP/04209/2020.

„Nasljeđeni građanski koncept kulturu svodi isključivo na ‘duhovnu kulturu’ ili kulturne djelatnosti u užem smislu i takvu kulturu strogo izdvaja iz sfere društvenog života i kretanja kao autonoman i sam sebi dostatan sistem neovisan o stvarnim odnosima i ljudskom radu. Nasuprot tome marksistički koncept kulture pretpostavlja odnos između kulture i rada u kojem se nastoji dokinuti tradicionalna odvojenost kulture kao posebnog sektora i rada lišenog stvaralačkih, intelektualnih i estetskih elemenata. Kultura u tom kontekstu predstavlja totalitet materijalnih i duhovnih vrijednosti, koje su rezultat ukupnog povijesnog procesa i društvene prakse.”¹

Tzv. samoupravni preobražaj kulture, termin koji se počinje upotrebljavati 70-ih godina s najavljenom promjenom smjera kulturne politike, obuhvaćao je cjelokupnu sferu života radnika, kako onu duhovnu tako i materijalnu. Kultura je trebala prestati biti „sinonim za umjetničko stvaralaštvo” te postati „sadržaj i način života i rada”, pa „da se i u procesu rada i u proizvodnom odnosu gleda kulturni čin”.² Trebalo je prevladati društvenu podjelu rada, „suprotnosti između fizičkog i umnog rada, proizvodnog i neproizvodnog, potrebnog rada i viška rada”, što bi dovelo do toga da „radni čovjek obogaćuje sebe kao ličnost, da širi svoj duhovni horizont, razvija sposobnost samostalnog rasuđivanja i kritičku stvaralačku svijest, kao i raznovrsne potrebe za sadržajnim kulturnim životom”.³ Bio je to svojevrsni povratak izvornome učenju Marxa o univerzalnom biću te korak naprijed prema ukidanju otuđenoga rada.⁴

Republičko savjetovanje „Udruženi rad i kultura”, održano 1977. u Splitu, pokazalo je da su upravo velike organizacije udruženog rada (OUR) materijalne proizvodnje bile te koje su imale neke oblike planova i programa kulturnoga djelovanja i kulturnih aktivnosti poput odbora ili komisija za kulturu, fondova za kulturu ili referada i odbora za kulturne djelatnosti, ili su bile uključene u vidokrug društveno-političkih organizacija i samoupravnih organa.⁵ Ovaj će se rad fokusirati na dva industrijska giganta, brodogradilište Uljanik u Puli i tvornicu turbina Jugoturbina u Karlovcu, te razvoj kulture unutar njihovih radnih organizacija.⁶ Obje su tvornice činile okosnicu industrijsko-

¹ HR-HDA-1286-SSJ-VSSH, kut. 185, „Realizacija akcionog programa sindikata i SSH za ostvarivanje zadataka u samoupravnom preobražaju kulture (Pripreme za sjednicu Vijeća SSH o kulturi u udruženom radu – prijedlog)”, 1.

² ĐOKIĆ, *Samoupravni preobražaj kulture*, 18.

³ HR-DAKA-199-SIZK, kut. 88, „Rezolucija VII kongresa SKJ: Zadaci komunista u razvoju kulture samoupravnog socijalističkog društva”, 1.

⁴ Vidi npr.: LEKO, „Ka novoj kulturnoj politici”, 1072-1110; ĐOKIĆ, *Samoupravni preobražaj kulture*, 19.

⁵ HR-DAKA-199-SIZK, kut. 88, „Republičko savjetovanje Udruženi rad i kultura, Split, 4-5. ožujka 1977.”, „Damir Bačić, Uvodno izlaganje na savjetovanju u Splitu, ‘Udruženi rad i kultura’”, 9-10.

⁶ Brodogradilište Uljanik posljednjih je nekoliko godina u fokusu interesa nekoliko znanstvenih radova, pogotovo razdoblje kasnoga socijalizma i tranzicije u kapitalizam 90-ih godina. Vidi npr.: STANIĆ, „Što pokazuje praksa?”, 453-474; BRUNNBÄUER, HODGES, „The long hand of workers’ ownership”, 860-878. Za razliku od Uljanika, znanstvena istraživanja povijesti Jugoturbine tek su u začetku. Vidi npr.: BUTKOVIĆ, *Jugoturbina Karlovac 1949-1992*.

ga i ekonomskoga razvoja svoje okoline, a time bile i važan društveni faktor. Sličan broj i struktura radnika dodatno ova dva primjera čine pogodnima za komparativnu analizu. Konačno, dvije su tvornice bile povezane i proizvodnjom turbina u Karlovcu za Uljanikove brodove, pa se otvara i pitanje je li postojala i kulturna suradnja među tim tvornicama, ili barem razmjena iskustava. Na temelju tvorničkih novina (*Jugoturbina, Uljanik, Brodograditelj*) kao primarnoga izvora za svakodnevicu i kulturne aktivnosti u tvornicama, izvještaja iz općinskih samoupravnih interesnih zajednica (SIZ) za kulturu, zajedno s arhivskim materijalom iz Vijeća SSH, ovaj će rad pokušati odgovoriti na pitanje koliko su veliki radni kolektivi od 6-7 tisuća radnika mogli, a koliko su bili spremni prihvatiti samoupravni preobražaj kulture, koji nije značio samo veću konzumaciju kulturnoga sadržaja i kulturno-umjetničke samoaktivnosti radnika (odnosno amaterizam) nego i kulturu rada, odnosno humanizaciju radnoga procesa i radne sredine, razvoj kulture samoupravljanja i međusobnih odnosa ili inovatorstvo.⁷

Kao što je već 1977. primijetio i utvrdio Damir Bačić iz Republičkoga odbora sindikata radnika u kulturi, ali i jedan od ključnih aktera samoupravnoga preobražaja kulture, donošenje novoga Ustava i drugih dokumenata nije bilo dovoljno za promjenu odnosa prema kulturi i radu, nego je trebalo „preobraziti mnogog dojučerašnjeg potrošača u kreativca sposobnog da mijenja svijet i da ljudski život učini čovječnijim za sve”.⁸ Valjalo je uključiti sve „progressivne snage”, odnosno društveno-političke organizacije, prije svega Savez komunista, te sindikalne i omladinske organizacije, koje su trebale pripremati i provoditi programe razvoja „kulturnih aktivnosti i zadovoljavanja kulturnih potreba u svakoj osnovnoj (OOUR) i složenoj organizaciji udruženog rada (SOUR)”.⁹ Sindikalne organizacije bile su posebno važne u organiziranju i provođenju kulturnih aktivnosti i samoupravnoga preobražaja kulture. Pogotovo je bilo važno da, kao i članovi Saveza komunista, sindikalni predstavnici budu avangarda koja će regulirati samoupravljanje u radnoj organizaciji i brinuti se za to da kulturna razina radnika ne bude zanemarena i doživljavana kao sekundarna potreba i briga. Kao što je naglašeno u Rezoluciji 4. kongresa SSH, „u svakodnevnoj aktivnosti osnovna organizacija sindikata mora se suprotstavljati pojavama zatvaranja organizacije udruženog rada prema kulturi i kulturnim djelatnostima i birokratsko-tehnokratskog potcjenjivanja zadovoljavanja kulturnih potreba radnika”.¹⁰

⁷ JAKOPOVIĆ, *Radnici, kultura, revolucija*, 88. Usp. ĐOKIĆ, *Samoupravni preobražaj kulture*, 42, 55.

⁸ HR-DAKA-199-SIZK, kut. 88, „Republičko savjetovanje Udruženi rad i kultura, Split, 4-5. ožujka 1977.”, „Damir Bačić, Uvodno izlaganje na savjetovanju u Splitu, ‘Udruženi rad i kultura’”, 2.

⁹ HR-DAKA-199-SIZK, kut. 88, „Zadaci SKJ u oblasti kulture (izvodi iz Rezolucije X. kongresa SKJ)”, 4.

¹⁰ HR-DAKA-199-SIZK, kut. 88, „Kultura i kulturni život radnika (iz Rezolucije IV. kongresa SSH)”, 3.

Slobodna razmjena rada

Jedan od glavnih postulata samoupravnoga preobražaja kulture bila je slobodna razmjena rada, koja je pak mogla biti posredna ili neposredna.¹¹ Dok se posredna slobodna razmjena rada odvijala kroz općinske SIZ-ove za kulturu, u kojima su radne organizacije zastupali izabrani delegati, neposredna slobodna razmjena rada bila je poticana između jednoga ili više OUR-a u kulturi, odnosno kulturnih institucija, i jednoga ili više OUR-a materijalne proizvodnje.¹² Bio je to korak naprijed u odnosu na prethodno razdoblje, u kojem su privredne radne organizacije funkcionirale prvenstveno kao donatori ili mecene, odnosno pokrovitelji neke kulturne manifestacije čija svrha nije bila u prvom redu zadovoljavanje kulturnih potreba radnika te iste privredne radne organizacije.¹³ Međutim, prema istraživanju koje je 1980. provela Zdenka Gjanković za časopis *Kulturni radnik*, još uvijek su gotovo sve veće radne organizacije podupirale takvu „zastarjelu” vrstu kulturnoga pokroviteljstva, najčešće lokalnih manifestacija. Po Gjanković, „teško bi bilo braniti funkciju ovog sudioništva kao kulturni program koji proizlazi iz potreba radnika dotične radne organizacije” jer je prije svega bila riječ o svojevrsnoj propagandi u lokalnoj sredini.¹⁴

Jugoturbina je u tom kontekstu davala donekle pozitivan primjer ostalim radnim organizacijama, barem u tom segmentu organiziranja kulturnoga života. Već je 1970. Fond za kulturu radnicima omogućavao popuste na cjelogodišnju kazališnu pretplatu, članarinu u Gradskoj biblioteci, a u okrugu tvornice organizirao izložbe vrhunskih umjetnika poput Ivana Meštrovića, Zlatka Šulentića ili Želimira Janeša.¹⁵ Kao takva, Jugoturbina se uspostavila kao jedan od pionira novoga doživljavanja kulture. S ustavnim i zakonskim promjenama sredinom 70-ih godina kulturna suradnja između Jugoturbine i karlovačkih kulturnih institucija dobila je novi zamah, a pogotovo je to bilo vidljivo u odnosu s Centrom za kulturu „Zorin dom”, s kojim je konačno 1987. potpisala prvi i jedini samoupravni sporazum o neposrednoj razmjeni rada u cijeloj općini Karlovac.¹⁶

Glavni pokretač takvih akcija bila je Konferencija Saveza sindikata SO-UR-a Jugoturbina, koja je smatrala kako je, „da bi kultura postala sastavni dio života radnog čovjeka, neophodno uspostaviti čvrste mostove suradnje između radnih organizacija i kulturnih institucija”.¹⁷ Sami su radnici iskazivali različitu zainteresiranost za organizirane programe, ovisno o ponudi i stupnju

¹¹ Vidi više u: BUHIN, „Samoupravni preobražaj kulture kroz delegatsku prizmu”, 473.

¹² Vidi više u: BUHIN, „(Ne)uspjesi samoupravnog preobražaja kulture”, 409-429.

¹³ BOŽIĆ, „Materijalna osnova razvoja kulture”, 1286-1287.

¹⁴ GJANKOVIĆ, „Aspekti kulturne akcije”, 47-48.

¹⁵ S. K., „Tvornički ‘kulturni trenutak’”, *Jugoturbina* (Karlovac), lipanj 1970., 7.

¹⁶ „Oživljavanje kulturne djelatnosti”, *Jugoturbina*, prosinac 1976., 15; „Programe prilagoditi potrebama kolektiva”, *Jugoturbina*, veljača 1977., 11. Vidi i: BUHIN, „(Ne)uspjesi samoupravnog preobražaja kulture”, 425.

¹⁷ Momir LAZIĆ, „U Jugoturbini sve veća pažnja kulturi”, *Karlovački tjednik* (Karlovac), 18. 12. 1980., 16.

zabavnosti programa, što je pogotovo bio slučaj kod mlađih radnika.¹⁸ Zbog opadanja interesa za sponzorirane i organizirane programe, ali i za daljnje uključivanje radnika u odlučivanje o vlastitim potrebama, sindikat je uključio radnike u planiranje kulturnoga programa. U sklopu planiranja programa s Centrom za kulturu „Zorin dom” za 1988. radnicima su na ispunjavanje predani anketni listići s ponuđenim programom kazališnih predstava, baleta, mjuzikla, opere te koncerata klasične, narodne i zabavne glazbe. Nakon glasanja velikoga dijela radnika u programu su se našla kazališna gostovanja ITD-a, Histriona i satiričnoga kazališta „Jazavac”, ali i koncerti Đorđa Balaševića i Lepe Brene.¹⁹

Za razliku od Jugoturbine, ako je suditi po izvještajima iz tvorničkoga tiska, gostujuća kulturna događanja u tvorničkim halama Uljanika bila su rjeđa. Iako je ta praksa postojala i prakticirala se prijašnjih godina, oko 1974. od nje se počelo odustajati zbog toga što, jednostavno, nije polučila željeni uspjeh.²⁰ S obzirom na to da radnici nisu pokazivali pojačani interes za, primjerice, ulaznice za kazalište, sindikat je odlučio usmjeriti sredstva u druge oblike kulturnih aktivnosti, poput vlastitoga amaterskoga kulturno-umjetničkog stvaralaštva, po čemu se na kraju Uljanik i proslavio. Premda su i dalje sporadično organizirane gostujuće izložbe, poput one pulskoga Muzeja revolucije „Razvoj radničkog pokreta u Puli”, većina izložbenoga, pa i ostaloga kulturnog programa u samome Uljaniku bila je vlastite produkcije.²¹

Jedina dugoročnija kulturna suradnja između kulturnih institucija i Uljanika bila je ona s Općinskom knjižnicom i čitaonicom, u koju su se od 1976. radnici Uljanika i članovi njihovih obitelji mogli besplatno učlaniti zahvaljujući sindikatu, koji je knjižnici tada uplatio 15.000 dinara za obnavljanje knjižnoga fonda.²² Organizirane su i redovite prodajne izložbe knjiga koje su trebale dalje razviti interes za knjigu kao jedan od temelja kulturnoga razvoja radnika. Od 1978. Uljanik posjećuje i bibliobus, odnosno pokretna knjižnica, kao „danas u svijetu najsuvremeniji način za širenje knjige”.²³ Unatoč svim naporima, čitanje knjiga nije postalo vodeća aktivnost među radnicima Uljanika. Prema istraživanju iz 1982., nijednu knjigu nije pročitao čak 57 posto radnika.²⁴ Iako je kod dijela radnika postojao interes za stručnu literaturu, koja se među ostalim mogla pronaći i u Uljanikovoj stručnoj knjižnici, najveće su zanimanje izazivali zabavna literatura i popularni priručnici, pa je

¹⁸ S. KOŠARIĆ, „O kulturi se mnogo govori”, *Jugoturbina*, 15. 3. 1978., 10; „Odličan program – poluprazna dvorana”, *Jugoturbina*, 30. 6. 1978., 5.

¹⁹ S. JAKOVIĆ, „Za početak Lenjigradske zvijezde”, *Jugoturbina*, 22. 10. 1987., 8; „Ponudeno – izabrano!”, *Jugoturbina*, 22. 10. 1987., 8.

²⁰ N. TRGOVČIĆ, „Kultura u Uljaniku”, *Kulturni vjesnik* (Pula), 20. 9. 1974., 3-5.

²¹ „Izložba u blagovaonici”, *Uljanik* (Pula), 12. 7. 1982., 13.

²² Katica ŠIPURA, „Uljanikovci nedovoljno koriste knjižnicu”, *Brodograditelj* (Rijeka), 30. 7. 1976., 2.

²³ HR-HDA-1286-SSJ-VSSH, kut. 175, „Tvorničke biblioteke (1971.) i o knjižnicama”, 4.

²⁴ Josip ISKRA, „Kulturološki fenomeni jednog giganta”, *Kulturni vjesnik*, 31. 12. 1982., 14-15.

tako 1986. najprodavanija knjiga na jednoj od izložbi bila kuharica *Domaći kolači*, što zasigurno nije korespondiralo sa zamišljenom idejom o razvoju interesa radnika za književnost i razvoj vlastitoga estetskog ukusa.²⁵ S rastućom ekonomskom krizom kasnih 80-ih godina članstvo u knjižnici više nije bilo prioritet te se gotovo i odustalo od kolektivnoga učlanjenja radnika, ali je zahvaljujući inzistiranju sindikata besplatno članstvo ipak zadržano kao simbol važnosti knjige kao prvotnoga i masovnoga koraka prema samoupravnom preobražaju kulture.²⁶

Slična je situacija bila i u Jugoturbini. Već od 1974. njezini radnici mogli su se besplatno učlaniti u Gradsku biblioteku, a od 1978. radne organizacije posjećuje i bibliobus.²⁷ Kao i u Uljaniku, najpopularnije je bilo zabavno štivo, a radnici su često posuđivali i knjige za lektiru za svoju djecu. S obzirom na to da interes za članstvo nije bio zadovoljavajuće velik, kao uostalom ni u Uljaniku, knjižničari bibliobusa tražili su nove ideje za animiranje radnika, pa su 1984. uveli i DJ-a koji je na prijenosnom gramofonu puštao popularnu glazbu ne bi li na taj način privukli dotad nezainteresirane radnike.²⁸ Za razliku od pulskoga sindikata, koji se do kraja borio za status knjige među radnicima, čini se da je karlovački sindikat (kulturne) prioritete imao ipak negdje drugdje, pa se tako 1986., unatoč već osmogodišnjem postojanju, knjižničarka Nada Profozić žalila da radnici Jugoturbine nisu dovoljno informirani o pogodnostima koje im je omogućio sindikat te da mnogi dolaze s novcem za upisninu iako je upis bio besplatan.²⁹

Kulturno-umjetničke samoaktivnosti

Kulturno-umjetničke samoaktivnosti, odnosno amaterizam, bile su jedan od najraširenijih oblika kulturnih aktivnosti u OUR-ima, bilo kroz individualni rad, klubove ili sekcije bilo kroz, malo organiziranije, kulturno-umjetnička društva (KUD) ili radnička kulturno-umjetnička društva (RKUD).³⁰ Prema istraživanju Gjanković, svaka četvrta radna organizacija u republici imala je organizirane amaterske kulturne djelatnosti.³¹ Bile su to već „ranije prokušane forme rada”, kojima je sada nedostajao entuzijizam i masovnost prijašnjega razdoblja, pozivajući se na vrijeme djelovanja Narodno-oslobodilačke fronte i ranoga socijalizma, kad su kulturno-prosvjetna društva bila „jedini

²⁵ „Knjige po svačijem ukusu”, *Uljanik*, 1. 5. 1986., 10.

²⁶ S. M., „Ipak, besplatna posudba knjiga”, *Uljanik*, 5. 2. 1988., 9.

²⁷ B. LEBARIĆ, „Hoće li ‘turbinaši’ oživjeti?”, *Karlovački tjednik*, 24. 10. 1974., 16; Zlata SENTIGAR, „Knjiga na radnom mjestu”, *Jugoturbina*, 13. 7. 1982., 10.

²⁸ I. M., „Uz knjige i muzika”, *Jugoturbina*, 10. 2. 1984., 8.

²⁹ Snežana JAKOVIĆ, „Svi putevi vode u bibliobus”, *Jugoturbina*, 10. 10. 1986., 8.

³⁰ HR-HDA-1286-SSJ-VSSH, kut. 182, „Proširena sjednica Komisije za obrazovanje, znanost i kulturu, Komisije za kulturno-umjetničko stvaralaštvo i Konferencije radnika u kulturi i umjetnosti, Sindikata radnika u odgoju, obrazovanju, znanosti i kulturi (19. 9. 1980., Zagreb), Kulturni život u OUR-ima i zadaci sindikata”, 36.

³¹ GJANKOVIĆ, „Aspekti kulturne akcije”, 43.

nositelj prosvjećivanja i kulturnog života uopće”.³² Zbog toga su se KUD-ovi, a pogotovo RKUD-ovi, morali transformirati u samoupravne organizacije čija svrha nije smjela biti samo okupljanje radi pjevanja, sviranja, pisanja ili koje druge umjetničke aktivnosti, nego su se u njima morala „sticati samoupravna iskustva, izgrađivati socijalistički samoupravni odnosi” te boriti se za „jedinstvo rada i kulture”.³³

KUD „Uljanik” osnovale su zajednički sve društveno-političke organizacije 22. ožujka 1974., ponukane zaključcima 10. kongresa SKJ, ali i prethodnim djelovanjem Uljanikovih amatera poput folklorne i fotografske sekcije, kao i radom samostalnih umjetnika-amatera poput slikara Mladena Milotiča.³⁴ Ubrzo su osnovani i likovna sekcija, koja je dobila i svoj atelje u Omladinskom domu, te kino-klub.³⁵ Prema riječima predsjednika KUD-a „Uljanik” Zdravka Tovirca, novi je oblik amaterskoga organiziranja bio važan jer

„velik broj radnika uključenih u kulturno-umjetničke sekcije radi i po dvanaest sati dnevno. Pa ipak to ih ne sprječava da kontinuirano rade i djeluju na kulturnom planu. Nakon dvanaest sati napornog rada ostavljaju aparat za varenje i uzimaju fotografski aparat, ostavljaju čekić i prihvataju nježnu slikarsku kičicu... I upravo zato njihovi radovi vrijede više, daleko više no što im je umjetnička vrijednost, koja je već sama po sebi znatna. [...] Vrijedni su već i zato jer predstavljaju živi dokaz da radnik nije i ne može biti pasivni promatrač kojeg zaobilaze kulturni tokovi i čija se ‘povezanost’ s kulturom sastoji tek u tome što od svojih sredstava odvaja za nju.”³⁶

Međutim, daleko je to bilo od potpunoga uključivanja radnika u kulturne aktivnosti i ovladavanja kulturnim aktivnostima kao segmenta kreativnoga i neotuđujućega dijela rada. Od oko 6600 zaposlenih, KUD „Uljanik” okupljao je 1983. tristotinjak članova koji su djelovali u sedam sekcija. Postotak umjetnički aktivnih „uljanikovaca” bio je u stvarnosti ipak manji s obzirom na to da su se u KUD uključivali i ostali, „obični” građani.³⁷ Istraživanje Josipa Iskre iz 1982. pokazalo je da dvije petine radnika uopće nije bilo zainteresirano za uključivanje u rad KUD-a, a preostale tri petine jesu, ali je samo manji dio to zaista i učinio.³⁸ To je otvorilo pitanje novih formi i načina rada kulturne animacije, ali i ispunjavaju li KUD-ovi u punini svoju samoupravnu svrhu. Iako je 1987. broj članova dostigao impozantnih 450, to je bilo daleko od zamišljene masovnosti kulturno-umjetničkih samoaktivnosti.

³² Isto. Usp. KOROMAN, „Radnički tisak i problemi koncepta samoupravljanja”, 625.

³³ HR-HDA-1286-SSJ-VSSH, kut. 180, „Analiza dosadašnjeg djelovanja susreta Radničko kulturno stvaralaštvo (Pripremio Damir Bačić, tajnik Republičkog odbora Susreta, Zagreb, ožujak 1976.)”, 16.

³⁴ „Osnovan RKUD Uljanik”, *Brodograditelj*, 4. 4. 1974., 8.

³⁵ T. Pl., „Deset godina života foto-kluba ‘Uljanik’”, *Brodograditelj*, 21. 2. 1974., 7.

³⁶ N. TRGOVČIĆ, „Kultura u Uljaniku”, *Kulturni vjesnik*, 20. 9. 1974., 3-5.

³⁷ S. MARIŠIĆ, „Pohvale amaterizmu”, *Uljanik*, 1. 6. 1983., 24.

³⁸ Josip ISKRA, „Kulturološki fenomeni jednog giganta”, *Kulturni vjesnik*, 31. 12. 1982., 14-15.

Dok je možda ipak bilo pretjerano očekivati da se svi ili većina radnika uključujući u neku sekciju KUD-a, jer se ipak radilo o individualnom izboru i interesima te zadovoljavanju vlastitih unutarnjih potreba bez vanjske prisile, mnogo je veći problem bila nezainteresiranost kolektiva za praćenje rada samoga KUD-a. Premda je KUD „Uljanik” svojim radom i kvalitetom stekao određeni renome, ne samo na općinskoj nego i na republičkoj razini, pa i šire, unutar SOUR-a Uljanik interes za uspjehe kolega nije se uvelike iskazivao, osim na stranicama Uljanikovih tvorničkih novina.³⁹ Folklorna sekcija nastupala je u zemlji i inozemstvu, likovnjaci su izlagali unutar tvorničkih hala i po pulskim galerijama, a uspješna je bila i plesna sekcija u natjecanjima u akrobatskom rokenrolu. Posebno se isticala tradicionalna izložba fotografija „Kamen”, koja je uvrštena i u katalog Foto-saveza Jugoslavije kao dokaz kvalitete.⁴⁰ Sve to nije bilo dovoljno da izazove interes i priznanje kolega, pa čak ni onih od kojih se to očekivalo, predstavnika društveno-političkih organizacija. Kad je KUD 1983. organizirao Prvu smotru kulturnoga stvaralaštva KUD-a „Uljanik”, unatoč tome što se smatralo da je ona „opravdala svoj kulturni i društveni zadatak”, istaknut je slab posjet događaja koji je trebao biti prikaz kulturnih postignuća kolektiva. Za razliku od radnika, kojima je opravdanje mogao biti još uvijek nizak kulturni standard za koji je bilo krivo nezadovoljavajuće kulturno planiranje i usporeni samoupravni preobražaj kulture, za rukovodeći kadar SOUR-a i nosioce društveno-političkih organizacija, koji su se također pojavili u malenom broju, nije moglo biti opravdanja.⁴¹

Premda su društveno-političke organizacije bile zaslužne za osnivanje KUD-a „Uljanik”, s vremenom su voditelji i članovi sekcija sve više i više bili prepušteni samima sebi. Uz Savez socijalističke omladine, koji je službeno bio nadležan za KUD „Uljanik” i brigu o njegovim financijama, i donekle sindikat, ostale su socijalističke snage gotovo potpuno ignorirale rad KUD-a. Financija je uvijek bilo premalo te su voditelji aktivnosti u KUD-u redovito isticali da je nedostatak sredstava jedan od najvećih problema njegova funkcioniranja, što je posljedično onemogućavalo napredak u kvaliteti rada i rezultata, ali i daljnje omasovljivanje.⁴² Nepostojanje konkretne kulturne politike na razini poduzeća, kao i bilo kakvih službenih akata u kojima su se definirale kulturne potrebe i ciljevi, doprinijelo je tome da je KUD preživljavao isključivo na entuzijazmu neplaćenih animatora, koji se lagano istopio do 1987., kad je KUD „Uljanik” došao do ruba gašenja. Sve manji dotok sredstava uslijed ekonomske krize doveo je do toga da rukovodstvo KUD-a podnese ostavku, a sve sekcije osim folklorne i fotografske bile su ugašene.⁴³ Tek je organiziranom intervencijom Koordinacije sindikata KUD „Uljanik” dobio novi zamah te je

³⁹ Vidi npr.: S. MARIŠIĆ, „Pohvale amaterizmu”, *Uljanik*, 1. 6. 1983., 24; S. M., „Bogatstvo rada sekcija KUD-a Uljanik”, *Uljanik*, 5. 2. 1984., 25.

⁴⁰ „I u foto-klubu ništa bez entuzijazma”, *Uljanik*, 1. 10. 1984., 23.

⁴¹ Janko CRLJENICA, „Slab odaziv na Smotri kulturnog stvaralaštva”, *Uljanik*, 1. 12. 1983., 25.

⁴² S. MARIŠIĆ, „Uspjesi s oskudicom novca”, *Uljanik*, 1. 10. 1984., 22.

⁴³ S. M., „Pitanje opstanka”, *Uljanik*, 5. 10. 1987., 21.

s novim rukovodstvom i dodatnom financijskom injekcijom omladinske i sindikalne organizacije 1989. ponovno oživio i nastavio s kvalitetnim radom.⁴⁴

Za razliku od KUD-a „Uljanik“, koji je u svojih petnaestak godina socijalističkoga postojanja doživljavao uspone i padove, ali u svijetu jugoslavenskoga radničkog stvaralaštva ipak postao prepoznatljiv kao jedan od uspješnijih i masovnijih primjera radničkoga kulturnog samoostvarenja unutar radne sredine, u Jugoturbini to isto razdoblje prošlo je u borbi za osnivanje RKUD-a, unatoč postojanju entuzijazma, pojedinih aktivnosti i sekcija, ali i mogućnosti za financiranje iz jednoga velikoga kolektiva. Prva je s organiziranim aktivnostima započela likovna sekcija, osnovana još 1968. kao jedna od prvih likovnih radničkih organizacija općenito.⁴⁵ Petnaestak slikara-amatera okupljalo se u tvorničkom prostoru na Švarči dodijeljenom likovnjacima za njihove potrebe. Osim same likovne afirmacije, organizirani su i seminari akademskih slikara poput Đorđa Petrovića, koji je radnicima predavao o povijesti umjetnosti, učio ih analizi slike te davao tehničke i estetske savjete.⁴⁶ Na taj su se način mogli uključiti i oni koji su gajili interes za likovnu umjetnost, ali nisu nužno bili nadareni ili imali dovoljno samopouzdanja da bi se okušali u slikanju:

„Teme su slušali i oni koji se nisu bavili umjetnošću, pa su se nakon predavanja zainteresirali. Jedna je, na primjer, tema bila ‘Slika u stanu’. Čemu da zjape prazni zidovi? Bit je svega, zapravo, da se aktivnost proširi, da imamo što više članova, a ne samo da se radi u grupi.”⁴⁷

Bio je to jedan od pokušaja postizanja većega uključivanja radnika u kulturno-umjetničke aktivnosti, ali i povezivanja umjetnosti s praktičnim, svakodnevnim životom kroz estetsko obrazovanje, na tragu onoga što će poslije postati jedan od temelja samoupravnoga preobražaja kulture. Kulturno-umjetnički amaterizam nije smio služiti isključivo „podmirivanju potreba i interesa“, nego je trebao i širiti „drugarstvo u organizaciji“, omogućiti radnicima da „sadržajno koriste slobodno vrijeme“ te poticajno „djelovati na unapređenje kulture rada”.⁴⁸ Međutim, kako su i sami karlovački likovni amateri isticali, bez prostorije za susret u sklopu tvornice, u koju bi svatko mogao doći kad bi osjetio potrebu i na taj se način opustio i ohrabrio, napredak likovne grupe nije bio moguć.⁴⁹

⁴⁴ S. M., „KUD Uljanik pred usponom?“, *Uljanik*, 4. 3. 1988., 13; S. M., „Oživljava KUD“, *Uljanik*, 24. 11. 1988., 20; „S novim elanom“, *Uljanik*, 3. 11. 1989., 32.

⁴⁵ „Izložba likovnih amatera radnika“, *Jugoturbina*, 16. 5. 1978., 10.

⁴⁶ M. N., „Potrebne prostorije za likovnu sekciju“, *Jugoturbina*, studeni 1973., 11.

⁴⁷ I. P., „Umjetnici ili ‘umjetnici’“, *Jugoturbina*, svibanj 1975., 10.

⁴⁸ ĐOKIĆ, *Samoupravni preobražaj kulture*, 42; HR-HDA-1286-SSJ-VSSH, kut. 182, „Proširena sjednica Komisije za obrazovanje, znanost i kulturu, Komisije za kulturno-umjetničko stvaralaštvo i Konferencije radnika u kulturi i umjetnosti, Sindikata radnika u odgoju, obrazovanju, znanosti i kulturi (19. 9. 1980., Zagreb), Kulturni život u OUR-ima i zadaci sindikata“, 6.

⁴⁹ B. V., „Zašto kulturno mrtvilo?“, *Jugoturbina*, veljača 1973., 7; J. P., „Radni izložbeni prostor jedno“, *Jugoturbina*, 31. 8. 1982., 10.

Uz likovnjake, bilo je i drugih radnika Jugoturbine koji su se individualno bavili kulturno-umjetničkim aktivnostima, poput radnika-pjesnika koji su svoje stihove objavljivali većinom u tvorničkom tisku, što je bila rasprostranjena praksa u tom razdoblju.⁵⁰ Istaknutim su pojedincima, poput Ane Postružnik, sindikat i radne organizacije sufinancirali izdavanje knjige, što je također bilo interpretirano kao pozitivan primjer trošenja „kulturnog dinara“.⁵¹ Na sličan je način i Uljanikov sindikat financirao zbirku pjesama svojega pjesnika Umberta Matteonija.⁵² Ostali su svoje individualne kulturne potrebe mogli zadovoljavati u KUD-ovima i drugim amaterskim kulturnim organizacijama u Karlovcu ili pak u intimi svojega doma.⁵³ Međutim, sve je više rasla svijest o tome da bi te pojedince trebalo organizirati, dalje educirati i poticati, a onda i promovirati, što bi ujedno bila i promocija SOUR-a.⁵⁴

Osnovati RKUD bio je jedan od najjednostavnijih načina kulturne animacije što većega broja radnika, a pogotovo su veliki SOUR-i poput Željezare Sisak, Varteksa, Brodosplita i Uljanika mogli organizirati RKUD s nekoliko sekcija bez većih teškoća, naravno, ako je postojala inicijativa iznutra. Jugoturbina se tu činila kao anomalija u sustavu te je potreba za RKUD-om iz godine u godinu rasla, tim više što su na sve popularnijim susretima „Radničko kulturno stvaralaštvo“ u organizaciji SSH mogli iz prve ruke vidjeti pozitivne primjere iz prakse drugih tvornica. Prva je prigoda bila obilježavanje tridesete godišnjice postojanja Jugoturbine, koja je simbolički trebala označiti i okretanje nove stranice u organizaciji rada, pa tako i kulture kao dijela radničke svakodnevice.⁵⁵ Međutim, jubilej je prošao uz prigodne manifestacije bez vlastitoga programa. Novi je poticaj dala Komisija za obrazovanje i kulturu Konferencije Saveza sindikata SOUR-a Jugoturbina, koja je inicirala sastanak s predstavnicima iz kulturnih institucija, SIZ-a kulture i gradskih KUD-ova na kojem su predstavnici Jugoturbine na temelju analize stanja u općini trebali iz iskustva izvući ono najbolje i organizirati vlastiti RKUD. Ideja je bila poduprta činjenicom da „formiranje KUD-a traže radnici iz neposredne proizvodnje, jer se veliki broj zaposlenih bavi kulturno-umjetničkim stvaralaštvom i taj rad bi trebalo objediniti“, kao i brojkom od dvadeset do trideset zainteresiranih radnika za svaku od potencijalnih sekcija.⁵⁶ Međutim, i dalje nije bilo pomaka u realizaciji plana, ponajviše zbog nedostatka sredstava. Odluka o osnivanju RKUD-a „Jugoturbina“ naposljetku je donesena tek 1986. godine. Formirane su folklorna, glazbena, likovna, literarna i fotografska sekcija sa stručnim voditeljima. Kao KUD „Uljanik“, i to je društvo bilo otvoreno za

⁵⁰ Vidi više u: KOROMAN, „Radnički tisak i problemi koncepta samoupravljanja“, 615-642.

⁵¹ „Knjiga Ane Postružnik“, *Jugoturbina*, 28. 2. 1981., 8.

⁵² K. Š., „Umberto Matteoni, konstruktor i svestrani umjetnik“, *Brodograditelj*, 12. 5. 1977., 12.

⁵³ N. KUZMANIĆ, „Kreće se, ali sporo“, *Jugoturbina*, 28. 2. 1985., 5.

⁵⁴ „Kulturo, gdje si?“, *Karlovački tjednik*, 28. 7. 1977., 16; M. LAZIĆ, „Amaterizam nije gubljenje vremena“, *Karlovački tjednik*, 20. 8. 1981., 10.

⁵⁵ M. R., „Kultura i udruženi rad“, *Jugoturbina*, 31. 12. 1978., 13.

⁵⁶ M. LAZIĆ, „Uskoro KUD“, *Karlovački tjednik*, 12. 11. 1981., 8.

članove izvana, što je potencijalno značilo daljnje učvršćivanje Jugoturbine kao temelja općinskoga života na svim razinama, pa tako i kulturnoj, iako s čitavim desetljećem zakašnjenja.⁵⁷

Kultura kao način i sadržaj života

I konzumacija kulturnih sadržaja u okviru tvornice koji su proizvodile kulturne institucije i samoostvarenje radnika kroz različite vidove amaterske umjetnosti još uvijek su se dobrim dijelom oslanjali na tradicionalni pristup kulturi, koji je često izjednačavao kulturu s umjetnošću. Samoupravni preobražaj kulture trebao je doprinijeti odmaku od „receptivne dimenzije” radničkoga prisvajanja kulture te omogućiti radnicima da kulturu shvaćaju kao sadržaj i način života.⁵⁸ Kako se 1977. objašnjavalo radnicima Jugoturbine u tvorničkom časopisu, „kultura je i naše ponašanje na radnom mjestu, za vrijeme gableca, na javnom mjestu, u kući i tako dalje”.⁵⁹ Samoupravna kultura obuhvaćala je i kulturu međuljudskih odnosa, zdravstvenu kulturu, kulturu slobodnoga vremena, funkcionalno i estetsko uređenje radnoga i životnoga prostora, kao i humanizaciju rada, inovatorstvo te kulturu samoupravnih odnosa.⁶⁰

Uređenje radne i šire okoline, tvorničkoga prostora i okoliša oko njega, ureda, tvorničkih hala, restorana, svlačionica itd. bilo je, barem u teoriji, jeftinije od lakše provedivih načina estetizacije, pa onda i humanizacije rada. Tim više što je industrija poput brodogradnje ili proizvodnje turbina značila buku, sivilo i prljavštinu, bilo je potrebno uložiti dodatni trud i iz svake mogućnosti pokušati stvoriti estetski što ugodniju radnu atmosferu. „Industrijski izgled koji stvaraju cijevi, dizalice i tvorničke zgrade, doima se mnogo prijatnije kad se tu i tamo naiđe na zelenu površinu”, kao što je to bio slučaj u OOUR-u BEO Uljanika ili Tvornici pumpi Jugoturbine.⁶¹ Većinom se, ipak, tvornički okoliš uređivao prigodničarski, kao dio organizirane omladinske akcije ili povodom otvorenih dana tvornice, što je najčešće uključivalo skupljanje i otpremanje otpadnoga materijala, čišćenje zelenih površina te sadnju cvijeća.⁶² Takve vikend-akcije zasigurno su pomagale uljepšavanju radnoga prostora, ali i razvijale „drugarstvo” i solidarnost na radnome mjestu, što je i trebao biti nusprodukt ovoga segmenta samoupravne kulture.

⁵⁷ J. P., „Radničko kulturno-umjetničko društvo Jugoturbina”, *Jugoturbina*, 14. 5. 1986., 8; „Dođite”, *Jugoturbina*, 31. 10. 1986., 8.

⁵⁸ JAKOPOVIĆ, *Radnici, kultura, revolucija*, 36.

⁵⁹ „Kulturne navike”, *Jugoturbina*, ožujak 1977., 10.

⁶⁰ HR-DAKA-199-SIZK, kut. 88, „Republičko savjetovanje Udruženi rad i kultura, Split, 4-5. ožujka 1977., Damir Bačić, Uvodno izlaganje na savjetovanju u Splitu, ‘Udruženi rad i kultura’”, 7.

⁶¹ S. M., „Nova cvjetna oaza”, *Uljanik*, 15. 10. 1982., 22; N. KUZMANIĆ, „Kreće se, ali sporo”, *Jugoturbina*, 28. 2. 1985., 5

⁶² Đurđa PORTNER, „Očišćen okrug”, *Jugoturbina*, 30. 3. 1981., 2; „Uređenje okoliša”, *Jugoturbina*, 30. 3. 1981., 2; J. I., „Uređivali smo lice Uljanika”, *Vjesnik Uljanika* (Pula), 27. 12. 1977., 11.

S druge strane, takve bi se akcije mogle tumačiti i kao svojevrsno „pranje ruku” od ponašanja u ostatku godine. Hortikulturni tehničar Marijan Komadina, zaposlen u Jugoturbini na održavanju vanjskih površina, žalio se na radnike koji „leže i sjede po travi, rade stazice, krađu cvijeće iz gredica. Nemarni su, nemaju osjećaja ni takta prema okolini u kojoj žive.”⁶³ Moglo bi se reći da je slična situacija bila i u Uljaniku. Prema istraživanju Josipa Iskre iz 1982., čak trećina radnika Uljanika nije bila zainteresirana za volontersko čišćenje Uljanika niti je održavala svoje radno mjesto.⁶⁴ Nezainteresiranost i nemar radnika za uređenje i čistoću radnoga prostora bili su i higijensko-zdravstveni problem, što je s rastom brige o zaštiti na radu otvaralo nova pitanja i daljnje poticaje za preobrazbu i kultiviranje radnika. Na kraju krajeva, briga odnosno nebriga o strojevima, okolini i kolegama jasno je simbolizirala i odnos prema samoupravljanju u cjelini.⁶⁵

Prema tome, situacija s osobnom higijenom i održavanjem čistoće i urednosti na radnome mjestu bila je poprilično zabrinjavajuća. Spomenuta Iskrina anketa otkrila je i da svaki drugi „uljanikovac” radno odijelo pere tek svaka dva tjedna, pa i rjeđe, dvije trećine nije čistilo svoje radno mjesto, a polovica nije ni upotrebljavala zaštitna sredstva pri radu.⁶⁶ Prema istraživanju Saveza sindikata Jugoslavije, Uljanik je zbog nepoštovanja mjera zaštita na radu bio jedno od opasnijih mjesta za rad, zbog čega je znatan broj radnika imao beneficirani radni staž, zajedno s 400 invalida rada.⁶⁷ Tako nedostaju statistički podaci za Jugoturbinu, brojni napisi iz tvorničkih novina sugeriraju da stanje nije bilo mnogo bolje ni u Karlovcu, pa se 1978. radnike upozorava:

„Dosadašnja praksa i naučna ispitivanja dokazali su da su mnoge ozljede na radu rezultat nereda i da održavanjem reda u radnoj prostoriji daješ svoj prilog sprečavanju nesreća, a svakom je i milije raditi u uređenom ambijentu, pa je i produktivnost veća. [...] I radno raspoloženje je jedan od uzroka ozljeđivanja. Ono opada u prljavim, zapuštenim, pretrpanim, neprovjetrenim i mračnim prostorijama, pa je i tvoja dužnost da se založiš kod nadležnih organa da se stvore uvjeti u kojima će raspoloženje radnika porasti te da će rad biti zadovoljstvo.”⁶⁸

⁶³ V. FILKOVIĆ, „Čuvari pluća tvornice”, *Jugoturbina*, 31. 1. 1983., 2.

⁶⁴ Josip ISKRA, „Kulturološki fenomeni jednog giganta”, *Kulturni vjesnik*, 31. 12. 1982., 14-15.

⁶⁵ HR-HDA-1286-SSJ-VSSH, kut. 182, „Proširena sjednica Komisije za obrazovanje, znanost i kulturu, Komisije za kulturno-umjetničko stvaralaštvo i Konferencije radnika u kulturi i umjetnosti, Sindikata radnika u odgoju, obrazovanju, znanosti i kulturi (19. 9. 1980., Zagreb), *Kulturni život u OUR-ima i zadaci sindikata*”, 29.

⁶⁶ Josip ISKRA, „Kulturološki fenomeni jednog giganta”, *Kulturni vjesnik*, 31. 12. 1982., 14-15.

⁶⁷ HR-HDA-1286-SSJ-VSSH, kut. 182, „Proširena sjednica Komisije za obrazovanje, znanost i kulturu, Komisije za kulturno-umjetničko stvaralaštvo i Konferencije radnika u kulturi i umjetnosti, Sindikata radnika u odgoju, obrazovanju, znanosti i kulturi (19. 9. 1980., Zagreb), *Kulturni život u OUR-ima i zadaci sindikata*”, 25.

⁶⁸ Ivo MAGDIĆ, „Red, čistoća, odmor...”, *Jugoturbina*, 28. 11. 1978., 13.

Upravo je povezivanje estetsko-zdravstvenih segmenata s radom i samoupravljanjem bilo ključno za stvaranje novih kulturnih odnosa u jugoslavenkom socijalizmu. Kultura rada shvaćena isključivo kao uređenje radnih prostora, smanjenje buke, estetsko uređenje ili kao briga o higijeni, bilo prostorije ili radnika, bila je poznata i u kapitalističkim zemljama, „jer je dokazano da raspoložen radnik, u ljepšim, ugodnijim i zdravijim uvjetima, postiže veću produktivnost“. Ti su elementi bili poželjni, i spadali pod kulturu rada, ali nisu smjeli biti presudni jer „cilj kulture, pa prema tome i kulture rada, u našem društvu jest oslobađanje rada i radnika putem sjedinjavanja umnog i fizičkog rada, a to znači da rad postaje stvaralački i slobodan“.⁶⁹ Zbog toga je jednako važno, ako ne i važnije, bilo raditi na kulturi samoupravnih i međuljudskih odnosa, na humanizaciji rada, poticanju kreativnosti i inovatorstva, odnosno na kulturi odnosa prema radu.

Odnos prema radu trebalo je kvalitativno istraživati i kvantitativno vrednovati, pronaći uzroke loših pokazatelja i predložiti rješenja. Različita sociološka i kulturološka istraživanja provedena su u velikom broju organizacija, ponekad radi usporedbe i saznavanja republičkoga prosjeka, a ponekad interno u jednoj organizaciji da bi se doznali gorući problemi te se oni što prije sanirali. Analizirali su se različiti aspekti kulture rada poput motiviranosti za rad, discipline, odnosa prema drugim sudionicima u procesu rada i snalaženja u samoupravljanju.⁷⁰ Jugoturbina je tako među ostalim 1978. sudjelovala u istraživanju pod nazivom „Kultura rada“ Zavoda za kulturu Hrvatske u suradnji sa SSH, čiji su rezultati objavljeni tek šest godina kasnije.⁷¹ Uljanik je također sudjelovao u nekoliko kvantitativnih istraživanja na razini republike, a mnogo je detaljniju analizu napravio Uljanikov Josip Iskra, glavni urednik Uljanikovih tvorničkih novina, koji je redovito izvještavao o pitanjima kulture, pa je rezultate i prezentirao u seriji članaka „Kultura kao način života“ 1981. godine.⁷²

Rasprava o kulturi rada, kulturi kao sadržaju i načinu života, humanizaciji radnoga procesa ili samoostvarenju i ukidanju dihotomije fizički-kreativni rad bila je izlišna bez (samo)discipline na radnome mjestu, odnosno savjesnosti u radu, razvijenih radnih navika i poštovanja okoline i kolega na radnome mjestu. Poseban je problem bilo kašnjenje na posao i prijevremeni odlazak kući, kao i često napuštanje radnoga mjesta za vrijeme radnoga vremena, jer

⁶⁹ Josip ISKRA, „Kultura kao način života“, *Uljanik*, 30. 12. 1980., 1, 51.

⁷⁰ HR-HDA-1286-SSJ-VSSH, kut. 182, „Proširena sjednica Komisije za obrazovanje, znanost i kulturu, Komisije za kulturno-umjetničko stvaralaštvo i Konferencije radnika u kulturi i umjetnosti, Sindikata radnika u odgoju, obrazovanju, znanosti i kulturi (19. 9. 1980., Zagreb), Kulturni život u OUR-ima i zadaci sindikata“, 24-29.

⁷¹ M. R., „Kultura rada i poznavanje normativnih akata“, *Jugoturbina*, 30. 9. 1978., 148; J. PLEVNIK, „Tako je to bilo 1978.“, *Jugoturbina*, 11. 9. 1984., 10.

⁷² Josip ISKRA, „Kultura kao način života“, *Uljanik*, 30. 12. 1980., 51; Josip ISKRA, „Kultura kao način života“, *Uljanik*, 8. 2. 1981., 30; J. I., „Kultura kao način života (III)“, *Uljanik*, 7. 3. 1981., 3; J. I., „Kultura kao način života (IV)“, *Uljanik*, 29. 4. 1981., 24. Vidi i: KOROMAN, „Radnički tisak i problemi koncepta samoupravljanja“, 622.

„predstavlja ozbiljnu smetnju u procesu proizvodnje, narušava međuljudske odnose, stvara anarhiju i djeluje na izvršavanje radnih zadataka”.⁷³ Primjerice, u Uljaniku je čak 30 posto radnika napuštalo svoje radno mjesto prije završetka radnoga vremena. Razlozi su bili raznovrsni: zbog nemogućnosti održavanja higijene nakon posla, odnosno nedovoljnoga broja svlačionica i tuševa, zbog odlaska u školu, ali i zato što „idu i drugi”, „zbog navike” ili „zbog gužve”. Radno se mjesto usred radnoga vremena napuštalo radi odlaska na kavu, kupovanja „marende”, odmora, ali i zbog „teških uvjeta rada”, jer „idu i drugi” te jer se „ne isplati dobro raditi”. Dok se prva kategorija razloga mogla interpretirati manjkom samodiscipline, druga je kategorija pokazivala da samoupravni odnosi u Uljaniku nisu bili dovoljno razvijeni te da radna organizacija još nije bila dovoljno preobražena u kulturnu organizaciju koja će i intelektualno zadovoljiti radnike.⁷⁴

Radnici Jugoturbine također su se žalili da im rad ne „pruža mogućnosti za kreativnost i rado bi mijenjali posao”.⁷⁵ Međutim, situacija je bila kompleksnija i ovisila je o obrazovanju radnika i njihovoj dobi, radnome mjestu i, shodno tome, kreativnosti u poslu. Primjerice, u Uljaniku je čak polovica ispitanika bila zadovoljna svojim poslom, od kojih je pola odgovorilo da „to zadovoljstvo proizlazi iz izvrsnih odnosa s okolinom i poštovanja koje uživaju, vole posao, zadovoljni su jer stvaraju, posao im je interesantan, odgovara im sadržaj rada, zadovoljni su jer pridonose društvu i sebi, a osim toga stvaraju i smatraju da imaju odgovoran posao”.⁷⁶ Za jednu industriju koja je mogla djelovati fizički iscrpljujućom, u kojoj se radilo u teškim i neuglednim uvjetima i koja je djelomično bila neprikladna za izražavanje kreativnosti, odgovori su pružali vjeru da su pozitivni pomaci mogući te da je samoupravni preobražaj kulture i OUR-a jedini ispravni put prema samoostvarenju radnika. Po riječima neimenovanoga „uljanikovca”, „zadovoljan sam jer imam osjećaj da nešto stvaram, znači – postojim”.⁷⁷

Uz stvaralaštvo i osjećaj korisnosti, odnosno doprinosa društvu, te cijjenjenosti, jedan od vodećih razloga za zadovoljstvo među radnicima Uljanika bilo je i „poštivanje od strane radnika, drugova i rukovodilaca”, iako su i tu postoci varirali ovisno o stručnoj spremi i dobi zaposlenika.⁷⁸ Samo ih je 11,42 posto smatralo da su odnosi među radnicima, uključujući i odnose između rukovodilaca i radnika, loši, polovica je mislila da su osrednji, a trećina da su vrlo dobri.⁷⁹ I u Jugoturbini su odnosi među radnicima varirali ovisno o nji-

⁷³ J. PLEVNIK, „Tako je to bilo 1978.”, *Jugoturbina*, 11. 9. 1984., 10.

⁷⁴ J. I., „Kultura kao način života (IV)”, *Uljanik*, 29. 4. 1981., 5. O disciplini i radnim navikama u Uljaniku vidi i: PRETUNGARO, „Ethics of Work and Discipline in Transition”, 191-213.

⁷⁵ J. PLEVNIK, „Tako je to bilo 1978.”, *Jugoturbina*, 11. 9. 1984., 10.

⁷⁶ J. I., „Kultura kao način života (III)”, *Uljanik*, 7. 3. 1981., 3.

⁷⁷ *Isto.*

⁷⁸ *Isto.*

⁷⁹ Josip ISKRA, „Kulturološki fenomeni jednog giganta”, *Kulturni vjesnik*, 31. 12. 1982., 14-15.

hovu društvenom i kulturnom kapitalu. Istraživanje Zavoda za kulturu Hrvatske tako je pokazalo da su se rukovodiocu više podčinjavali radnici kojima je otac bio poljoprivrednik, a manje oni kojima je otac imao završenu višu ili visoku školu, a slična je korelacija pronađena i u vezi s mjestom rođenja, pa su tako u prvu kategoriju spadali i radnici koji su dolazili iz manjih i nerazvijenih mjesta. Prihvatanje subordinacije i nejednakosti među radnicima bilo je viđeno kao ostatak „zaostalih” društvenih odnosa, koji su se trebali ispraviti daljnjim uvođenjem samoupravljanja.⁸⁰ Zbog toga je bilo važno nastaviti educirati i ohrabrivati radnike da preuzmu odgovornost, zalažu se za sebe, kolektiv i radnu organizaciju te aktivno sudjeluju u raznim oblicima samoupravne prakse. Bez razvoja kulturne razine samoupravljača i kulture samoupravljanja prave transformacije društva nije moglo biti.⁸¹

Zaključak

Pretvaranje radnika iz pasivnoga donatora i potrošača kulture u aktivnoga sudionika bilo je važan postulat samoupravnoga preobražaja kulture, ali nije se smjelo stati na tome. Nije bilo dovoljno da svaki radnik koji osjeti želju svoje umjetničke potrebe izrazi u slobodno vrijeme ili na radnome mjestu, kao što su to radili kulturno-umjetnički amateri u sklopu RKUD-ova ili raznih sekcija organiziranih u sklopu OUR-a. Kao što se redovito iznosilo u raspravama o KUD-ovima, njihov je zadatak u novom kulturnom sustavu bio da se i oni sami transformiraju u samoupravne organizacije u kojima će se, uz rad na odabranom kulturno-umjetničkom izričaju, „sticati samoupravna iskustva, izgrađivati socijalistički samoupravni odnosi” i u kojima će se „odgajati borci za samoupravljanje, protivnici podjele kulture na ‘masovnu’ i ‘elitnu’, borci za jedinstvo rada i kulture”.⁸² Međutim, primjeri Uljanika i Jugoturbine pokazuju da su RKUD-ovi zadržali svoj tradicionalni oblik djelovanja i fokusirali se manje-više isključivo na kulturno-umjetničko stvaralaštvo, nastupe i uspjehe te eventualno masovnost. U analiziranim izvorima nema navoda o samoupravnim praksama unutar samih KUD-ova niti se posebno ističe razvoj solidarnosti i drugarstva, kao ni utjecaj umjetničkoga samoizražavanja na radnu produktivnost.

Pritom je primjer Jugoturbine, koja više od desetljeća ne uspijeva osnovati vlastiti KUD, ilustrativan za probleme s kojima se samoupravni preobražaj kulture suočavao na najnižoj razini, u OUR-u, a to je nepostojanje sustav-

⁸⁰ J. PLEVNİK, „Tako je to bilo 1978.”, *Jugoturbina*, 11. 9. 1984., 10.

⁸¹ HR-HDA-1286-SSJ-VSSH, kut. 182, „Proširena sjednica Komisije za obrazovanje, znanost i kulturu, Komisije za kulturno-umjetničko stvaralaštvo i Konferencije radnika u kulturi i umjetnosti, Sindikata radnika u odgoju, obrazovanju, znanosti i kulturi (19. 9. 1980., Zagreb), Kulturni život u OUR-ima i zadaci sindikata”, 35.

⁸² HR-HDA-1286-SSJ-VSSH, kut. 180, „Analiza dosadašnjeg djelovanja susreta Radničko kulturno stvaralaštvo (Pripremio Damir Bačić, tajnik Republičkog odbora Susreta, Zagreb, ožujak 1976.)”, 16.

ne primjene kulturne politike. Premda su postojali doticaji među kulturnim amaterima na razini republike te su OUR-i mogli učiti iz tuđih primjera prilikom sudjelovanja na različitim susretima kulturnih amatera, na kojima su se često nalazili i radnici Uljanika i Jugoturbine, kao i na brojnim stručnim skupovima na kojima su predstavnici radnih organizacija predstavljali referate o različitim uspjesima kulturnoga preobražaja svoje sredine, ne nailazimo na konkretne primjere kulturne suradnje i primjene tuđih modela. Činjenica da je jedna kulturna praksa poput kulturno-umjetničkoga amaterizma radnika u jednoj organizaciji (Uljaniku) bila uspješna, a u drugoj (Jugoturbini) praktički nepostojeća, unatoč sličnim temeljima za njezino ostvarivanje, govori o stihijskom i neplanskom provođenju kulturne politike. Rijetko je koji OUR na razini republike imao bilo kakav kulturni plan i program rada za svoje radnike, a sama kultura u najvećem broju slučajeva nije bila spomenuta ni u kakvim službenim, a kamoli temeljnim aktima nekoga (S)OUR-a. Jugoturbina i Uljanik tu nisu iznimke. Kulturne akcije svih vrsta ovisile su o entuzijazmu pojedinih sindikalnih radnika, omladinskih organizacija i neplaćenih animatora kulture, tim više što analizirani izvori ne pokazuju pojačanu financijsku stimulaciju kulture u trenucima ekonomskoga i proizvodnoga uspjeha.⁸³ Stoga nailazimo na različite uspjehe i neuspjehe u ovim dvjema, po svemu sudeći, simptomatičnim tvornicama. Jugoturbina je uspjela ostvariti uspješnu neposrednu slobodnu razmjenu rada s Centrom za kulturu „Zorin dom“, što je uključivalo i glasanje radnika o programu koji im se nudio. U Uljaniku ne nailazimo na takve primjere. Uljanikov se sindikat čak i u doba krize bori za jačanje statusa knjige u kolektivu, a Jugoturbinin, premda i dalje omogućuje besplatno članstvo u gradskoj knjižnici za svoje radnike, gotovo potpuno odstaje od bilo kakve aktivnije animacije o toj temi. Takve primjere i suprotnosti nalazimo u svim segmentima analiziranih elemenata kulture.

Kultura rada u svim svojim oblicima također sustavno ne dolazi na red. Iako postojanje većega broja istraživanja i rastući interes kulturnih radnika i sociologa za tu temu svjedoče da je postojala barem svijest o potrebi razvijanja kulture rada, malo se radilo na tome da se stvari strukturno i planski izmijene. Čak i kad se rezultati objavljuju, a mnogo je kritike i posipanja pepelom u radničkom tisku, ne dolazi do neke veće reakcije ili barem najave pisanja i aktualiziranja planova u samim SOUR-ima. Po riječima Jasne Plevnik, bez konkretnih rezultata nakon analize anketa i istraživanja „ti su materijali uglavnom paradne naravi“ te služe više kao izlika nego kao poticaj.⁸⁴

Naravno, pomaci su u svakodnevnom životu ipak bili vidljivi i kvaliteta života i rada dijela radnika ipak je porasla. Umjetnički nastrojeni radnici dobivaju platformu i poticaj, u granicama mogućnosti, za samoaktualizaciju.

⁸³ Vidi npr.: HR-HDA-1286-SSJ-VSSH, kut. 6, „Stenografski zapisnik sjednice Komisije za životne i radne uvjete Petog kongresa SSH, 7. 10. 1978.“, 16/4 ZK/MŽ IV; „Samoupravni sporazum o osnovama plana kulturnog razvoja na razini republike za razdoblje 1976-1980 godine“, *Bilten Republičke samoupravne interesne zajednice za kulturu* (Zagreb), 8 (1977), 72-73.

⁸⁴ J. PLEVNIK, „Tako je to bilo 1978.“, *Jugoturbina*, 11. 9. 1984., 10.

Prvi se put sustavno raspravlja o zaštiti na radu. Potiče se radnike, makar one visokokvalificirane, na inovatorstvo. U središte pozornosti ponovno se stavlja higijena i zdravlje, pa čak i problem alkoholizma, iako ovoga puta s fokusom na razvoj i sigurnost radnika, a ne s prosvjetiteljsko-edukativnom agendom kulturalizacije neukih seljaka i radnika kao u najranijem razdoblju socijalizma. Ponovno i ponovno ističe se vjera u samoga radnika da je sposoban i spreman preuzeti odgovornost za sebe i druge, za svoj rad, ali i uspjeh kolektiva i tvornice. Ipak, ekonomska kriza koja buja 80-ih godina i dovodi do kraha socijalističke ekonomije krajem desetljeća zahvaća i kulturu, kako na praktičnoj razini (pa se sve manje novca izdvaja za tradicionalne kulturne aktivnosti) tako i na teorijskoj, što dovodi i do gubitka vjere u samoupravljanje i ostvarenje komunističke revolucije u kojoj će svaki radnik, onako kako je Marx to zamislio, postati totalni čovjek i biti ispunjen i u materijalnom i u duhovnom smislu.

Arhivski izvori

HR-DAKA-199-SIZK: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv u Karlovcu, fond 199, Samoupravna interesna zajednica u oblasti kulture općine Karlovac.

HR-HDA-1286-SSJ-VSSH: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fond 1286, Savez sindikata Jugoslavije. Vijeće Saveza sindikata Hrvatske.

Objavljeni izvori i tisak

Bilten Republičke samoupravne interesne zajednice za kulturu (Zagreb), 1977.

BOŽIĆ, Milan. „Materijalna osnova razvoja kulture“. *Naše teme* 7-8 (1973): 1266-1292.

Brodograditelj (Rijeka), 1974-1977.

ĐOKIĆ, Ljupče. *Samoupravni preobražaj kulture*. Zagreb: Sindikalna škola Hrvatske „Josip Cazi“, 1984.

GJANKOVIĆ, Zdenka. „Aspekti kulturne akcije“. *Kulturni radnik* 3 (1980): 39-56.

JAKOPOVIĆ, Ivan. *Radnici, kultura, revolucija. Razgovori s radnicima*. Zagreb: Zavod za kulturu Hrvatske, 1976.

Jugoturbina (Karlovac), 1970-1987.

Karlovački tjednik (Karlovac), 1974-1981.

Kulturni vjesnik (Pula), 1974-1982.

LEKO, Krunoslav. „Ka novoj kulturnoj politici“. *Naše teme* 5 (1978): 1072-1102.

Uljanik (Pula), 1980-1989.

Vjesnik Uljanika (Pula), 1977.

Literatura

BRUNNBAUER, Ulf; HODGES, Andrew. „The long hand of workers' ownership. Performing transformation in the Uljanik Shipyard in Yugoslavia/Croatia, 1970-2018”. *The International Journal of Maritime History* 31 (2019), br. 4: 860-878.

BUHIN, Anita. „(Ne)uspjesi samoupravnog preobražaja kulture u općini Karlovac (1974-1990)”. *Historijski zbornik* 74 (2021), br. 2: 409-429.

BUHIN, Anita. „Samoupravni preobražaj kulture kroz delegatsku prizmu: primjer Samoupravne interesne zajednice kulture općine Pula 1974. – 1990.” *Časopis za suvremenu povijest* 53 (2021), br. 2: 467-487.

BUTKOVIĆ, Mirko. *Jugoturbina Karlovac 1949-1992*. Karlovac: Pečarić – Radočaj, 2020.

KOROMAN, Boris. „Radnički tisak i problemi koncepta samoupravljanja u kulturi u Hrvatskoj 70-ih i 80-ih godina 20. st.” *Acta Histriae* 24 (2016), br. 3: 615-642.

PRETUNGARO, Stefano. „Ethics of Work and Discipline in Transition: Uljanik in Late and Post-Socialism”. *Review of Croatian History* 15 (2019), br. 1: 191-213.

STANIĆ, Igor. „Što pokazuje praksa? Primjer funkcioniranja samoupravljanja u brodogradilištu Uljanik 1961. – 1968. godine”. *Časopis za suvremenu povijest* 46 (2014), br. 3: 453-474.

SUMMARY

“Cultural phenomena of two giants”: self-management culture in the Uljanik shipyard and the Jugoturbina turbine factory in the 1970s and 1980s

Self-managerial transformation of culture was based on constitutional and legislative changes which happened in socialist Yugoslavia in the mid-1970s as a need for further advancement of self-management in the state. One of the results was the rejection of the, until then, popular phrase „Culture to the workers!” as a relic of outdated enlightening-educative cultural practices, which were widespread in the period of early socialism. New cultural policies were a symbol of turning back to the original Marx’s and Lenin’s writings. In that way, culture was now seen as a mean and way of life, and not only traditional cultural and artistic practices. It was supposed to help workers to overcome the alienation of their work and turn the working place into cultural space as well. There, workers could and should be able to satisfy all their needs: for the consumption of high culture and arts, for creative and artistic self-expression, but also to practice the ideas of solidary, equality and inter-personal relations as basis of self-managerial culture. This paper focuses on comparison of two case studies: Uljanik shipyard in Pula and Jugoturbina turbine factory in Karlovac. They were both industrial giants and economic and social centres of their municipalities, but also had wider, regional importance. Through the analysis of the factory newspapers and reports on cultural changes, successes and failures in the 1970s and 1980s, this paper aims to find out how applicable cultural theories created by Yugoslav intellectuals and cultural policies were.

Key words: self-management; culture; labour; Uljanik; Jugoturbina; socialism